

3. Барко В. І. Теоретичні підходи до визначення психологічного змісту і структури управлінських здібностей керівників органів внутрішніх справ [Текст] / В. І. Барко, М. А. Чекулаєв // Право і Безпека. - 2015. - № 1. - С. 85-90.

4. Волошина О.В. Професійно-організаційні детермінанти формування суб'єктивних стратегій розвитку керівників ОВС / О.В. Волошина / Психологічні науки: проблеми та здобутки. - Додаток 1 до № 1, Том II. - 2012. р. - Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». - С. 37-44.

5. Євмешкіна О. Л. Психологічна готовність керівника органу державної влади до управлінської діяльності у змінному середовищі [Текст] / О. Л. Євмешкіна // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. - 2014. - Вип. 1. - С. 106-113.

6. Максименко С. Д. Психологія особистості : підруч. для студентів вищих навч. закладів / С. Д. Максименко. - К. : КММ, 2007. - 296 с.

7. Осіпова Ю. Психологічна готовність до управлінської діяльності в системі органів внутрішніх справ: діагностика, прогнозування, розвиток [Текст] / Ю. Осіпова // Вісник Академії управління МВС. - 2010. - № 3(15). - С. 195-202.

8. Пасічник І. Д. Специфіка підготовки майбутніх спеціалістів у контексті економічної психології / І. Д.

Пасічник // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». - Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. - Вип.10. - С. 6-10.

9. Перевалов В. Ф. Интенсификация подготовки офицеров к руководству подчиненными / В. Ф. Перевалов // Военная мысль. - 1994. - № 3. - С. 43-52.

10. Чекулаєв М. А. Теоретичні підходи до проблеми психологічної діагностики управлінських здібностей керівників органів внутрішніх справ [Текст] / М. А. Чекулаєв // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. - 2014. - Вип. 1(2). - С. 157-162.

11. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека / В. Д. Шадриков. - М. : Логос, 1996. - 244 с.

12. Шадриков В.Д. Способности, одаренность, талант / В.Д. Шадриков // Развитие и диагностика способностей. -М. : Наука, 1991. - С. 5-17.

*Матієнко Т. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри психології та педагогіки ОДУВС
Надійшла до редакції: 15.02.2017*

УДК 35.072.6

СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Солопова І. В.

Проаналізовано проблему взаємодії громадянського суспільства і держави в теоретичному і соціально-політичному аспектах. Увагу зосереджено на інституційних передумовах розмежування громадянського і політичного суспільств та пов'язаних із цим особливостях демократичного врядування в умовах суспільної і державної трансформації. Виділено три складові взаємодії громадянського суспільства і держави для захисту прав людини і громадянина: реалізація принципу поділу влади, запобігання узурпації державної влади через вибори, наявність громадського контролю над діяльністю органів влади

Ключові слова: громадянське суспільство, правова держава, права людини, механізм взаємодії.

The analysis of the problem of interaction between civil society and the state in the theoretical and socio-political aspects is carried out. Attention is focused on the institutional preconditions for the distinction between civil and political societies and related features of democratic governance in the conditions of social and state transformation. Three components of the civil society and state's interaction are protected for the protection of human rights and citizens: the implementation of the principle of separation of powers, the prevention of the usurpation of state power through elections, the existence of public control over the activities of the authorities.

Key words: civil society, rule of law, human rights, mechanism of interaction.

Проведен анализ проблемы взаимодействия гражданского общества и государства в теоретическом

и социально-политическом аспектах. Внимание сосредоточено на институциональных предпосылках разграничения гражданского и политического обществ и связанных с этим особенностях демократического управления в условиях общественной и государственной трансформации. Выделены три составляющие взаимодействия гражданского общества и государства для защиты прав человека и гражданина: реализация принципа разделения властей, предотвращение узурпации государственной власти через выборы, наличие общественного контроля за деятельностью органов власти.

Ключевые слова: гражданское общество, правовое государство, права человека, механизм взаимодействия.

Українське суспільство в останні три роки переживає швидку і рішучу зміну політико-правових і соціально-моральних цінностей, зміну соціально-правового менталітету людей, трансформацію соціальних підвалів і переоцінку принципів, що утворюють громадянсько-правову структуру. Це пов'язано з практичним розвитком політичного плюралізму в Україні в зазначений період, удосконаленням законодавчої бази і механізму виконання законів. Постає новий етап соціально-правової реальності, що вимагає народження нового суб'єкта політико-правової діяльності цивільних відносин - громадянського суспільства.

Сьогодні причина уваги до проблем громадянського суспільства та правової держави полягає не тільки в закріпленні в Конституції характеристики України як правової держави і не стільки в гуманізмі самої ідеї

створення правової, ідеальної держави і суспільства. Швидше, це спроба пошуку шляхів найбільш адекватної й ефективної побудови взаємин між громадянським суспільством і правовою державою в умовах давно назрілої необхідності глобального соціального перевлаштування, спрямованого на формування структур громадського контролю, що гарантують зворотний зв'язок між людиною, суспільством і державою.

У Конституції України підкреслюється гуманістична спрямованість закону, оскільки права і свободи людини визначають сенс, зміст і застосування законів, діяльність законодавчої і виконавчої влади, місцевого самоврядування і забезпечуються правосуддям.

Зауважимо, що проблематиці правового статусу людини і громадянина приділялась увага в рамках одразу декількох галузей права (теорії права, конституційного, міжнародного, адміністративного права тощо). Питанню громадянського суспільства в Україні присвячені наукові праці багатьох вітчизняних вчених, зокрема таких, як М. О. Баймуратов, В. Ю. Барков, І. О. Воронов, Ю. М. Оборотов, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, Т. В. Розова, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фризький та ін. Згадані автори найбільш гостро обговорюють процеси становлення і взаємодії громадянського суспільства і правової держави - демократичне середовище реалізації громадянських цінностей: свободи, справедливості, пріоритету прав людини тощо. Разом із тим, дані дослідження не завжди розглядають ключову властивість правової держави - захист прав і свобод людини і громадянина. А відтак, у контексті забезпечення реальності прав громадян в Україні вбачаються актуальними питання їх захисту як основної функції правової держави та ролі і місця в цьому процесі громадянського суспільства.

У сучасній теорії держави безперечним визнається пріоритет прав та інтересів людини в її взаємодії з державою, а основним завданням держави бачиться втілення в життя лише тих управлінських рішень і програм, які охоплюють інтереси не тільки окремих груп громадян, а й конкретного громадянина окремо. Таким чином, при розробленні моделі побудови правової держави першочерговим завданням бачиться всебічний, комплексний аналіз усіх можливих механізмів її взаємодії з громадянським суспільством.

Взаємозв'язок держави та суспільства очевидний, оскільки держава виділилася із суспільства на певній стадії його зрілості. У міру того, як суспільство переходить у своєму поступальному позитивному розвитку від однієї сходинки до іншої, змінюється й держава. Дж. Л. Коен і Е. Арато писали: «Під громадянським суспільством ми розуміємо сферу соціальної інтеракції між економікою і державою» [1, с. 7]. Залежно від досконалості відносин всередині суспільства держава також стає дедалі більш прогресивною, більш цивілізованою, тобто прагне бути правовою. Громадянське суспільство являє собою різноманіття економічних, духовних, культурних, моральних, релігійних та інших відносин вільних і рівноправних індивідів в умовах ринку і демократичної правової державності. Воно самоврядне і захищено традиціями, звичаями, моральними нормами і правом.

Громадянське суспільство передбачає наявність численних незалежних спілок, об'єднань та інших інститутів, які служать дієвим бар'єром від посягань державних органів. Основними ознаками такого суспільства є економічна, політична і духовна свобода особистості. Громадянське суспільство життєздатне лише за умови

активної поведінки особистості в усіх сферах соціальних зв'язків. Водночас правові відносини в розвинутій державі створюють високий соціальний, економічний, політичний, культурний і моральний статус громадян у громадянському суспільстві [2, с. 95].

У свою чергу, держава покликана охороняти правопорядок, боротися зі злочинністю, створювати необхідні умови для безперешкодної діяльності індивідуальних і колективних власників, реалізації ними своїх прав і свобод, активності та підприємливості.

Громадянське суспільство не можна протиставляти державі, незважаючи на те, що держава здатна як піклуватися про суспільство, так і, навпаки, паразитувати за його рахунок. Усунення держави перетворює громадянське суспільство на нічим не пов'язану сукупність індивідів, що призводить до воцаріння повної анархії. У міру створення саморегулятивної економіки і різних форм підприємництва в цілях створення найбільш сприятливих умов свого подальшого розвитку для громадянського суспільства стає життєво необхідним тісно взаємодіяти з правовою державою.

Перш за все, формування і правової держави, і громадянського суспільства переслідує одну і ту ж спільну мету: створення таких соціальних інститутів, які покликані служити людині, захищати її права та інтереси.

Держава, будучи апаратом управління суспільством, розглядається як взаємопов'язаний комплекс політичних структур, систем органів влади, засобів підтримки громадського порядку. Правова держава - це перш за все результат суспільного компромісу, механізм управління суспільними справами, в якому загальнолюдські інтереси превалюють над державними.

По суті, правова держава - це складний соціальний механізм, який створюється і керується суспільством. Однак сам по собі цей механізм є неефективним. Індивід, будучи суб'єктом громадянського суспільства, бере участь у найрізноманітніших відносинах, вступаючи в які реалізує свої життєві інтереси. При цьому він не завжди може це робити без сторонньої допомоги, тобто без певної сили, яка володіє відповідними повноваженнями. Отже, для здійснення свого правомірного соціального інтересу індивіда в деяких випадках потрібен механізм реалізації цього інтересу і його захисту, також і від посягань із боку держави. Цю функцію в правовій державі виконує усталена система законодавства, яка реалізує ідею верховенства закону. Відносини між громадянським суспільством і державою можуть будуватися за будь-якої форми державного правління, але за умови, що ця форма правління дозволяє політично активному населенню контролювати державну владу.

Громадянське суспільство, сформоване на різноманітті приватних інтересів, в основі яких покладено економічні і духовні потреби, не в змозі взяти на себе владні функції. У зв'язку із цим державно-владні повноваження добровільно передаються державі. При цьому для громадянського суспільства не має особливого значення структура державних органів. Головним є те, що ця структура повинна перешкоджати концентрації і безконтрольному здійсненню державної влади, а також включати в себе незалежне правосуддя [3].

У свою чергу, громадянське суспільство має протистояти всіляким тенденціям абсолютизації ролі держави і пропаганді політики активного втручання держави в усі сфери суспільного та приватного життя.

Основним призначенням держави у взаємовідносинах

із громадянським суспільством бачиться забезпечення за допомогою правової бази умов для існування і функціонування громадянського суспільства, його основних інститутів, принципів і норм [4]. У той час як громадянське суспільство являє собою комплекс приватних інтересів, що іноді суперечать один одному, правова держава як вираження спільної волі покликана приймати і поєднувати один з одним ці інтереси. У результаті тривалої еволюції держави і суспільства людство, ґрунтуючись на наукових дослідженнях, виробило певний механізм взаємодії громадянського суспільства і правової держави. Цей механізм покликаний забезпечувати певний баланс приватних, громадських та державних інтересів. У системі такого механізму взаємодії можна виділити три основні елементи.

Уявляється, що першим елементом взаємодії громадянського суспільства і держави є реалізація принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Теорія поділу влади передбачає наявність єдиного джерела влади, яким є народ, що на державно-правовому рівні виражається у створенні єдиного державного механізму реалізації його волі з урахуванням мінливої політичної, економічної, соціальної обстановки, виходячи з потреб суспільства і громадян.

Традиційно основоположниками теорії поділу влади в науковій літературі називають Дж. Локка і Ш. Монтеск'є, оскільки саме вони найбільш докладно і логічно виклали цю ідею з урахуванням специфіки країн, що належать до різних правових сімей. Сутність цієї теорії полягає в структурованні єдиної державної влади таким чином, щоб взаємно врівноважити судову, виконавчу і законодавчу влади, а мета - не давати можливості концентрувати ці три влади в одних руках. Стрижнем механізму поділу влади в концепції Ш. Монтеск'є є система стримувань і противаг, що мають діяти всередині цього механізму. Інакше, як правильно зазначив видатний мислитель, це може привести до сваволі і зловживань владою [5, с. 103]. Суть теорії поділу влади означає поділ функцій влади, а отже, поділ повноважень між різними органами - зокрема місцевими і державними, і якщо принципу субсидіарності не дотримано і держава перебирає на себе занадто багато повноважень, то навряд чи можна говорити про ефективну організацію і здійснення влади в державі. Водночас у надмірно децентралізованих державах зі «слабким центром» за певних умов можуть виникнути відцентрові тенденції, що можуть проявлятися у таких негативних для будь-якої держави явищах, як сепаратизм. Таким чином, трьохсотрічний досвід існування теорії поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, а також його реалізація на практиці є відображенням об'єктивного розвитку суспільних відносин.

Основною і кінцевою метою здійснення теорії розподілу влади є запобігання узурпації всієї державної влади однією особою або групою осіб за збереження цілісності державного механізму. Найважливішу роль у відносинах суспільства з державою відіграють партії, представницькі органи влади і вибори. Існування цих відносин на практиці є другим елементом механізму взаємодії громадянського суспільства і держави.

Взаємовідносини сучасного громадянського суспільства і правової держави в політичній сфері будуються на свободі вибору і багатопартійності. Оскільки основним суб'єктом суспільства і держави є вільний індивід, реалізація його інтересів у межах єдиного для всіх режиму рівноправності і загального правопорядку можлива тіль-

ки через свободу волевиявлення, політичний плюралізм і багатопартійність. Політичні партії є інститутом, необхідним для впливу громадянського суспільства на державу.

Відомо, що політична партія - це елемент політичної системи суспільства, основне призначення якого полягає в тому, щоби брати участь у політичному житті суспільства, а в умовах сформованої багатопартійності і відповідній їй виборчій системі - у формуванні державної влади в установлених правом межах і формах.

Громадянське суспільство, визнаючи необхідність політичної багатоманітності та багатопартійності, задля дотримання плюралізму політичних інтересів у рамках закону передає державі право встановлювати порядок створення громадянами об'єднань у формі політичних партій. Крім того, покладає на державу обов'язок забезпечувати дотримання прав і інтересів усіх законно створених політичних партій. Слід констатувати, що сьогодні в Україні відсутній системний політико-правовий механізм взаємодії політичних партій та державної виконавчої влади. Ідеться про такий політико-правовий механізм, який обумовлював би чіткі й однозначні юридичні наслідки партійних рішень для органів державної виконавчої влади і навпаки. Як зазначає український дослідник О. Дергачов, соціальне середовище посткомуністичної України виявилось мало придатним для формування політично структурованого суспільства і сучасної багатопартійної системи [6].

Принцип багатопартійності означає законність політичної опозиції, який легалізується через мирне, ненасильницьке суперництво політичних партій у можливості брати участь у здійсненні державної влади за допомогою вільних виборів. Вибори - це не тільки суттєва ознака, обов'язковий атрибут правової держави, а й необхідна умова її існування. По суті, це головний політичний інститут, що дозволяє народу виступати як реальне джерело влади, а громадянському суспільству - контролювати владу.

Як третій елемент механізму взаємодії громадянського суспільства і правової держави можна виділити наявність громадського контролю над діяльністю державних органів влади. Наявність громадського контролю передбачає розвиток каналів зв'язку між державою і суспільством за допомогою різного роду консультаційних комітетів і комісій при державних структурах, у яких беруть участь представники груп і об'єднань за інтересами.

У правовій державі влада повинна бути підпорядкована праву, що досягається тільки шляхом контролю над нею. Одним із принципів демократичної правової держави, який забезпечує зв'язок державного управління із суспільством та громадянами, є публічність. Публічність включає доступність державного управління для громадян через право вибору відповідних органів виконавчої влади та участь в їх діяльності; прозорість їх функціонування; громадський контроль за діяльністю органів публічного управління та їх посадових осіб, за дотриманням конституційно закріплених інтересів суспільства, прав і свобод громадян [7, с. 53]. А як стверджує один із провідних сучасних правознавців В. Селиванов, «лише за умови розвиненої політичної й правової культури демократичного громадянського суспільства, яке не просто на законній, а, насамперед, правовій основі контролює державну владу, державно організоване суспільство в змозі як обмежувати, так і самообмежувати державні імперативні адміністративно-командні прагнення» [8, с. 254].

Отже, можна зазначити, що ознакою громадянського

суспільства є здатність суспільства до контролю над владою. Такий контроль у правових формах може підпорядкувати владу праву, і тільки за умови існування громадянського суспільства держава стає правовою.

Роль громадського контролю у взаємовідносинах громадянського суспільства і держави спрямована на виявлення проблем, визначення їх причин та встановлення відповідальних за них осіб у сфері реалізації політичної влади державою, що сприяє забезпеченню реальної можливості здійснення правових інтересів особистості, суспільства і держави. Більше того, функціонування громадського контролю сприяє залученню уваги органів влади до найбільш значущих проблем суспільства і самої держави, а також стимулювання їх вирішення. Усе це можливе за допомогою спостереження на виборчій дільниці, за виконанням судових процедур, опитування громадської думки, аналізу документів і офіційної статистики, створення громадських палат тощо. Таким чином громадський контроль здатний забезпечити комплексний моніторинг, що виявляє і усуває різні порушення в установленому соціальному порядку, водночас допомагаючи притягнути до відповідальності винних у цих порушеннях і відшкодувати збиток потерпілим відповідно до принципів справедливості і доцільності.

Отже, підсумовуючи, можна виділити три складові взаємодії громадянського суспільства і держави для захисту прав людини і громадянина:

1) реалізація принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову;

2) запобігання узурпації всієї державної влади однією особою або групою осіб через діяльність партій, представницьких органів влади та вибори;

3) наявність громадського контролю над діяльністю державних органів влади, що передбачає розвиток каналів зв'язку між державою і суспільством за допомогою різного роду консультаційних комітетів і комісій при державних структурах, в яких беруть участь представники груп і об'єднань за інтересами.

Ми допускаємо існування й інших елементів цього механізму, які можуть бути описані дослідниками. Однак беззаперечною думкою буде те, що в ідеалі громадян-

ське суспільство - це вільне суспільство, засноване на економічному, політичному та духовно-культурному різноманітті відносин, а правова держава - це держава, де немає місця тоталітаризму і насильству над людьми. При цьому центральне місце і в громадянському суспільстві, і в правовій державі займають права і свободи людини.

Література

1. Коэн Д. Л. Гражданское общество и политическая теория / Д. Л. Коэн, Э. Арато; [пер. с англ.; общ. ред. И. И. Мюрберг]. - М.: Весь Мир, 2003. - 784 с.
2. Политико-психологический словарь / Д. В. Ольшанский. - М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2002. - 576 с.
3. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: [монографія] / Р. О. Куйбіда. - К.: Атіка, 2004. - 288 с.
4. Воронов І. О. Виклик «Левіафану»: еволюція і перспективи громадянського суспільства: [монографія] / І. О. Воронов. - К.: Генеза, 2007. - 400 с.
5. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. - Харків: Право, 2008. - 240 с.
6. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні / О. Дергачов // Політ. думка. - 2002. - № 1. - С. 3-23.
7. Малиновський В. Я. Державне управління: навч. посіб. - Луцьк: Ред.-вид. від. «Вежа» Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. - 558 с.
8. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти: [монографія] / В. М. Селіванов. - К.: Видавничий Дім „Ін Юре”, 2002. - 724 с.

*Солопова І. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
та адміністративного права
Одеського національного
морського університету
Надійшла до редакції: 21.02.2017*